

Nieuwe risico's in de posttraditionele samenleving. Omtrent Rosanvallon en Giddens

DIRK DIELS & LUC PEETERS

De regering Dehaene II heeft het al meermaals laten uitschijnen. Een grondige hervorming van de sociale zekerheid is niet echt aan de orde. Een brede politiekfilosofische discussie over de grondslagen van ons sociaal model mogen we niet verwachten. Laat staan een publiek debat over de vraag welke gelijkheid en welke solidariteit wij aanvaarden en welke wij verwerpen. De voor de verkiezingen met grote trom aangekondigde maatschappelijke discussie over 'de toekomst van de sociale zekerheid' heet nu gewoonweg modernisering. Dat is een wat misleidende term. De modernisering van de sociale zekerheid is in feite niets meer en niets minder dan het bewaken van inkomens- en uitgavenstromen naar en van de sociale zekerheid. Die beleidsoptie is uiteraard van kapitaal belang. Alleen, ze is volstrekt ontoereikend. Er is veel meer aan de hand dan wat louter financieel-technische bijstellingen aan een sociaal model dat zo stilaan zijn beste tijd heeft gehad. In dit artikel komt de meervoudigheid van de huidige crisis aan bod. Essentieel is volgens ons dat wij het politiekfilosofische debat over de organisatieprincipes van de sociale zekerheid niet langer uit de weg mogen gaan.

Onze sociale zekerheid steunt op een aantal uitgangspunten die niet langer kloppen met de werkelijkheid. Zo is de opvatting over risico's waarop onze westerse verzorgingsstaten werden gebouwd aan herziening toe. In dit verband laten wij twee hedendaagse denkers aan het woord: de Franse socioloog Pierre Rosanvallon¹ en de Britse 'veelschrijver' Anthony Giddens². Zij maken min of meer een gelijklopende analyse van de crisis. Hun alternatieven lopen echter fel uit elkaar. Rosanvallon blijft een (wat angstige) sociaal-democratische hervormer, terwijl Giddens in zijn utopisch realisme toch enkele paden voor een sociaal-ecologisch project wil trekken.

De meervoudigheid van de crisis

De geschiedenis van de verzorgingsstaat laat zich lezen als een ongelijkmatig verloopend proces waarbij geleidelijk aan nationale, bindende en collectieve maatregelen werden getroffen ter bestrijding van tekorten en tegenslagen die mensen troffen en die aanvankelijk via individuele remedies werden gekeerd. Tijdens dat proces ontwikkelden zich nieuwe vormen van interdependentie tussen rijk en arm, waardoor grotere aantallen mensen steeds meer op elkaar aangewezen raakten. Het proces van verstatelijking, of collectivisering van verzorgingsarrangementen leidde ertoe dat individuen steeds meer aangewezen raakten op de voorzieningen en instituties van de (nationale) verzorgingsstaat. Daarnaast bleven lange tijd traditionele zorgverbanden in familie en buurten bestaan. Deze waren de voedingsbodem voor de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. De Nederlandse socioloog Abram De Swaan heeft die ontwikkelingen met verve beschreven in zijn studie *Zorg en de Staat* (1989)³. De overgang van een klassieke sociale verzekeringsstaat naar een verzorgingsstaat heeft vooral plaatsgevonden in de periode na de tweede wereldoorlog⁴. Tot midden de jaren zeventig kenden de westerse verzorgingsstaten een 'hyperbolische expansie' (De Swaan). Die werd bruusk afgeremd na de eerste oliecrisis van 1973. Sindsdien is het al crisis wat de klok slaat. Die crisis heeft meerdere gezichten. Er is sprake van een budgettaire crisis, een ideologische crisis en een filosofische crisis. Het lijkt wel of die meervoudigheid zich almaar uitbreidt.

In de jaren zeventig kwam er een einde aan een periode van naoorlogse expansie. De economische groei nam fors af. Banen werden opgeofferd. Meer en meer mensen moesten een beroep doen op een werkloosheidsuitkering of een bijstandsuitkering. Dat proces zorgde voor onevenwicht in ons sociaal model. Het aantal bijdragebetalers nam af, het aantal uitkeringstrekkers nam toe. De inherente tendens om verliezen te socialiseren en winsten te privatiseren (denk aan de hele staalindustrie) zorgde voor een fiscale crisis⁵, een structurele kloof op de overheidsbegroting. De overheidsinkomsten waren niet langer afdoende om de aanzienlijke aanspraken op overheidstussenkomst te dekken.

Naast deze budgettaire crisis van de westerse verzorgingsstaten, is er ook een legitimerings- of ideologische crisis. De ideologische crisis deed haar intrede in de jaren tachtig en veruitwendigt zich in een wantrouwen tegen de overheid-ondernemer.

- 1 Rosanvallon is historicus en socioloog. Hij is directeur van het Ecole des hautes études en sciences sociales en secretaris-generaal van de Fondation Saint-Simon. Hij publiceerde over de geschiedenis van de democratie en de verzorgingsstaat: *L'âge de l'autogestion* (1976), *Pour une nouvelle culture politique* (1977), *Le libéralisme économique. Histoire de l'idée de marché* (1979), *La crise de l'Etat-providence* (1981), *La question syndicale* (1988), *L'Etat en France de 1789 à nos jours* (1990), *Le Sacre du Citoyen. Histoire du suffrage universel en France* (1992), *La monarchie impossible* (1994) en *La nouvelle question sociale* (1995).
- 2 Anthony Giddens is socioloog en professor aan de universiteit van Cambridge. Giddens wordt doorgaans verbonden met de structuratietheorie. De kern daarvan ligt in de dualiteit van structuren. Structuren worden opgevat als regels die gedrag van mensen kanaliseren, maar ze geven ook hulpbronnen. Structuren zijn zowel medium als uitkomst van sociaal handelen. Thans houdt Giddens zich vooral bezig met het thema van de toenemende reflexiviteit in de samenleving. Hij publiceerde recent: *The Consequences of Modernity* (1990), *Modernity and Self-Identity* (1991), *The Transformation of Intimacy* (1992), *Beyond Left and Right* (1994), *Politics, Sociology and Social Theory* (1995), *In Defence of Sociology* (1996), en samen met Ulrich Beck en Scott Lash, *Reflexive Modernization* (1994).
- 3 De Swaan, A., *Zorg en de Staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Bert Bakker, Amsterdam, 1989.
- 4 Het boek van De Swaan stopt in deze periode. De naoorlogse hyperbolische expansie krijgt een korte beschouwing in het slothoofdstuk.
- 5 vgl. O'Connor, J., *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martin's Press, New York 1973.

Het neo-liberale gedachtengoed heeft op dat vlak zware sporen nagelaten. Onze beleidsmakers, inclusief de sociaal-democratische familie, gingen de taal spreken van de privatisering en de vermarkting. Daarrond werd dan een hele peptalk van management en human-resources-cultuur geweven. Talrijke overheidsbedrijven werden geprivatiseerd of geresponsabiliseerd tot autonoom overheidsbedrijf. Toch valt het op dat de instellingen van de sociale zekerheid min of meer buiten schot bleven. De privatisering van de sociale zekerheid is met uitzondering van de discussie over extra-legale pensioenen voor loontrekkenden en vrijwillig pensioensparen, nooit een hot issue geweest. Meer zelfs, in de jaren tachtig werden aanspraken op sociale zekerheid nog uitgebreid en dit in weerwil van de besparingslogica's die sindsdien onafgebroken de politieke agenda domineren⁶.

In de jaren negentig wordt duidelijk dat de verzorgingsstaat aan een intellectuele herbronning toe is. Toonaangevende denkers zoals Rosanvallon spreken over een filosofische crisis omdat de organisatieprincipes van solidariteit in onze samenleving niet langer voldoen. Onze oude opvattingen over risico's (op de arbeidsmarkt) en over sociale verzekeringen zouden flink gedateerd zijn. Alleen is er één probleem. In de politieke wereld hoor je nauwelijks dat verhaal. Het klinkt wat geforceerd, maar soms lijkt het erop dat de regering Dehaene II slechts oog heeft voor de eerste crisis, de budgettaire crisis die sinds de jaren zeventig zwaar doorweegt op de sociale politiek. In die optiek hoeft het ons niet te verbazen dat de regering slechts een kille boekhouderstaal spreekt, de taal van de cijfertjes en de budgetten. Dat is te beperkt. Het politiek-maatschappelijke debat moet ook gaan over de derde crisis, over de wijze waarop wij in het volgende millennium vorm willen geven aan de productie van solidariteit in de samenleving.

De Nederlandse sociaal-filosoof Jos De Beus spreekt in dit verband over nieuwe mengvormen tussen koude en warme solidariteit⁷. Koude solidariteit of strenge rechtvaardigheid verwijst naar de organisatie van een sociale staat waar burgers zonder stigmatisering koele rechten verwerven. Denk aan de werkloosheidsverzekering waar je op basis van een minimaal aantal gepresterde werkdagen geïndividualiseerde formele aanspraken verwerft op een uitkering. De verzorgingsstaat met haar koele rechten is een belangrijke verworvenheid. Zij staat haaks op de organisatie van 'mechanische solidariteit' (Durkheim⁸) in de Gemeenschap. Die kan misschien wel zorgen voor meer warme vormen van solidariteit, maar in onze samenleving zou de organisatie van gemeenschapssolidariteit voor velen wel eens broeierig heet kunnen zijn. Een traditionele verdediging van de gemeenschap is te verstikkend. Mensen aanvaarden niet langer dat ze zich moeten onderschikken aan

6 vgl. Pierson, C., *Beyond the Welfare State ? The New Political Economy of Welfare*, Polity Press, 1991.

7 De Beus, J., *De stabiliteit van het basisinkomen*, in: Van der Veen, R.J., Pels, D., *Het basisinkomen. Sluitstuk van de verzorgingsstaat ?*, Van Gennep, Amsterdam, 1995.

8 De Franse socioloog Emile Durkheim (1858-1917) was geboeid door de vraagstelling hoe individuen ondanks hun strijdige belangen toch een samenleving kunnen vormen die toch op een zekere vorm van solidariteit berust. Hij onderscheidde twee vormen van solidariteit. De mechanische solidariteit berust op de gelijkheid van de individuen. Die gelijken op het 'type commun' van de samenleving. In dergelijke samenlevingen dekt de 'conscience collective' het bewustzijn van de mensen. Hun leven wordt beheerst door sociale geboden en verboden. Daar heerst het imperatieve recht. In een samenleving zoals de onze, waar de organische solidariteit overheerst, bestaat de eenheid van de samenleving ondanks de onderlinge ongelijkheid en verscheidenheid der leden. In zo'n samenleving heeft de 'conscience collective' minder greep op de mensen die een grote zelfstandigheid in handelen en oordelen hebben. (Voor een goede inleiding: zie Goddijn, H., Thoenes, P., De Valk, J., Verhoogt, J., *Geschiedenis van de sociologie. Achtergronden, hoofdpersonen en richtingen*, Boom, Meppel, 1980.)

de traditionele machtsverbanden in klasse, familie of gemeenschap⁹. Dat is een goede zaak. Maar de vraag is of een louter organisatie van kille solidariteit nog we volstaat. De sociale staat, zo schreef de Nederlandse socioloog Cees Schuyt in 1975, is een mooi alternatief voor de warme solidariteit¹⁰. Later is hij gaan zeggen dat zo'n overheid te bureaucratisch wordt en de burger te calculerend. Thans vraagt hij zich af waar de warmte is gebleven. Een nieuw gegeven is echter dat de productie van warme solidariteit niet meer vanzelfsprekend is. De voortschrijdende ontwikkeling van de verzorgingsstaat werkte de desintegratie van de traditionele verbanden in familie en in buurten mede in de hand.

De toenemende verkillung van de samenleving maakt dat wij opnieuw oog moeten krijgen voor een goede mix tussen kille en warme solidariteit. Het pleidooi voor warme solidariteit is geen nostalgische roep naar een gedateerde vorm van gemeenschapssolidariteit. Integendeel. De oude binaire onderscheidingen tussen Gemeinschaft en Gesellschaft gaan thans niet langer op. We moeten ons of-of-denken vervangen door een én-én-denken. Het komt erop aan een pool van warme solidariteit te ontwikkelen naast de bestaande kille solidariteit. Beide veronderstelt elkaar en maken de verzorgingsarrangementen efficiënter¹¹. In de volgende paragrafen willen we eerst aangeven op basis van welke uitgangspunten ons sociaal model werd getekend. Vervolgens laten we zien dat onze oude opvatting van risico in de verzorgingsstaat problematisch is geworden.

De uitgangspunten van ons sociaal model

Twee grote principes schragen de westerse verzorgingsstaten: het verzekeringsprincipe en het solidariteitsbeginsel.

De verzekeringsidee is vrij eenvoudig : je betaalt aan een verzekeraar een premie en hoopt op een vergoeding wanneer zich een toekomstig, onzeker risico voordoet. De techniek van de verzekeringen werd reeds op het einde van de zeventiende eeuw toegepast voor risico's die gepaard gingen met (overzeese) handel. Pas op het einde van de vorige eeuw werd de techniek min of meer uitgebreid tot sociale risico's zoals ziekte, werkloosheid of ouderdom. Een gans stelsel van sociale verzekeringen werd uitgebouwd. Dat model heeft welbepaalde kenmerken. In de eerste plaats gaat het om de verzekering van risico's die werknemers lopen op de arbeidsmarkt. De inschakeling in de loonarbeid is de centrale figuur. Wie sociale rechten wil verwerven, moet op de arbeidsmarkt actief (geweest) zijn. Zelfs het recht op een bijstandsuitkering zoals het bestaansminimum is gekoppeld aan de bereidheid van de uitkeringstrekkers zich in te schakelen in de reguliere arbeid.

In de tweede plaats steunt ons sociaal model in origine op duidelijk afgebakende

9 Een interessante beschouwing over 'Gemeinschaft/Gesellschaft' is: Kunneman, H., Van theemutscultuur naar walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit, Boom, Amsterdam, 1996.

10 gecit. De Beus, J., Ik zag vroeger niet wat het grote wonder van de Nederlandse verzorgingsstaat was (Interview), in: Tijdschrift voor de Sociale Sector, december 1995, nummer 12.

11 In een volgend nummer willen we die warme poot verder uitwerken. Wij denken dat de billijke deelname van iedereen aan de zorgarbeid een institutionele verankering moet krijgen in een vernieuwd sociaal model.

gender-verschillen. De betaalde arbeid van mannen was de norm; de 'niet-betaalde arbeid' zoals huishoud- en zorgarbeid werd (en wordt) helemaal niet in rekening gebracht. Dat 'mannelijke kostwinnersmodel' is intussen door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen zoals de feminisering van de beroepsbevolking onderuit gehaald¹². Maar niet volledig. Vrouwen nemen weliswaar meer deel aan de beroepsarbeid dan voorheen, maar worden in vergelijking met mannen veel scherper geconfronteerd met 'afstemmingsproblemen'. De niet-waardering van zorgarbeid maakt dat de mensen die deze beoefenen de bestede tijd in onze samenleving niet in rekening kunnen brengen. Ons sociaal model is niet afgestemd op een evenwichtige combinatie van zogezegde 'productieve' en 'zorgelijke' taken. Moeilijkheden in de afstemming van beide activiteiten in de huishoudens blijven haast onopgelost. Dat komt omdat ons sociaal model arbeid in de zorg- en huishoudsfeer niet institutioneel heeft omkaderd en mannen door de bank genomen amper hun billijk deel in de zorg- en de huishoudarbeid verrichten. De zorgsfeer blijft stevast ondergeschikt aan de sfeer van de loonarbeid. Misschien is het wel hoog tijd om een nieuw sociaal model te tekenen op basis van de levens en carrières van vrouwen.

In de derde plaats werden sociale verzekeringen geënt op een welbepaalde invulling van risico. De Franse denker François Ewald, een leerling van Foucault, onderscheidt in zijn magistrale studie *L'Etat providence* (1986) drie kenmerken¹³. Risico's zijn berekenbaar, ze zijn collectief en ze hebben betrekking op een mogelijk verlies van een verdienvermogen. Ze vertegenwoordigen met andere woorden een kapitaal. Berekenbaar houdt in dat verzekeraars risico's moeten kunnen beoordelen in termen van waarschijnlijkheidsrekenen: wat is de kans dat iemand onvrijwillig werkloos wordt?, wat is de kans op een arbeidsongeval?, enz. Een fout of een bewuste intentie van de betrokkenen speelt hier in eerste instantie geen rol. Het gaat om het meten van regelmatigheden en het voorspellen van kansen. Dit impliceert dat toevalligheden tot risico's gedefinieerd worden. Sociale risico's zijn ook collectieve risico's. Ze hebben betrekking op grote groepen, bij voorbeeld de arbeidersklasse. Ze zijn gemutualiseerd, of zo u wil, gesocialiseerd. Door die grote spreiding kunnen risico's veel beter worden gedekt. Risico's op de arbeidsmarkt vormen ook een kapitaal dat moet worden verzekerd. De werkelijke morele of psychologische schade is moeilijk te verzekeren. Wat er wel verzekerd wordt, is het risico van inkomensverlies. Dat risico wordt doorgaans financieel gecompenseerd. Zo'n monetaire vergoeding is noodzakelijk arbitrair (bij voorbeeld een bepaald percentage van het gederfde loon) - wat niet wil zeggen dat deze vergoeding onrechtvaardig is, of niet zou beantwoorden aan één of andere formele regel. De toepassing van die regeltjes geeft heel wat macht in handen van zogenaamde experten: zij zorgen er wel voor dat mensen op basis van objectieve criteria hun plaats krijgen in dat verzekeringsmodel. Die alomtegenwoordigheid van dat model maakt dat de 'normering' en 'zelfbepaling' van ieders identiteit niet los kan staan van de abstracte rechtvaardigheidsprincipes die ons sociaal model kenmerken. Tot slot

12 Voor een uitvoerige analyse: Diels, D., *Ondergesneeuwde sporen. Een andere visie op arbeid en burgerschap*, Acco, Leuven/Amersfoort, 1996.

13 Ewald, F., *L'état providence*, Grasset, Paris, 1996; Een deel van dat boek werd onlangs heruitgegeven: Ewald, F., *Histoire de l'état providence*, Ed. Grasset & Fasquelle, Paris, 1996.

doet ons sociaal model geen appèl op goedkoop altruïsme of vormen van sentimentele solidariteit. Het collectief, verplicht karakter doet in feite een beroep op het welbegrepen eigenbelang van de mensen die over een levensloop bekeken hopen voordeel te halen uit dat systeem. Dat schraagt de legitimiteit van het geheel.

Die legitimiteit is thans blijkbaar een probleem. De afgelopen decennia heeft het solidariteitsprincipe duidelijk aan belang gewonnen. Dat beginsel werkt op twee terreinen: Aan de ene kant zijn er meer en meer uitgaven in de bijstandsregelingen zoals het bestaansminimum. Dat zijn dus fiscale transfers naar huishoudens die geen of onvoldoende prestaties leveren op de arbeidsmarkt. Aan de andere kant weegt ook de solidariteitscomponent in het stelsel van de sociale verzekeringen zwaarder door. Hogere inkomensgroepen met een kleine kans op werkloosheid betalen dezelfde procentuele bijdragen, maar zullen in geval van werkloosheid slechts aanspraak maken op een begrensde uitkering. Hetzelfde geldt voor de ziekte-uitkering, en in iets mindere mate, voor het pensioen. Die techniek zorgt voor een parafiscale herverdeling van inkomens binnen de groep van de loontrekkenden. Zelfgenoegzame elites vinden dat die solidariteit te zwaar begint door te wegen. Het verzekeringsprincipe en het solidariteitsbeginsel zijn niet meer in evenwicht. Dat is op zich niet zo erg. Wij denken dat het echte probleem elders ligt, in het gewijzigde karakter van risico's. Onze oude opvattingen over risico die aan de basis liggen van de verzekeringstechniek in de sociale zekerheid raken stilaan gedateerd. Wij moeten onze doelstellingen die we hebben met de verzorgingsstaat herformuleren.

Nieuwe risico's

De meeste westerse sociale zekerheidsstelsels werden gebouwd op het verzekeringsprincipe. Ziekte, werkloosheid en pensionering werden opgevat als risico's die becijferd konden worden. Het bestaan van min of meer homogene werknemerscategorieën ('de mannelijke kostwinner') maakte het mogelijk om relatief eenvoudig een premiestelsel te construeren dat zou voorzien in een vervangingsinkomen bij loonderving. De sociale kwestie werd aanvankelijk geconcipeerd als een 'accident' een risico dat zich kan voordoen. Met name de situatie van werkloosheid werd als een tijdelijk fenomeen ingeschat. Het verschijnsel van sociale uitsluiting en van langdurige werkloosheid hebben die notie van 'tijdelijke afhankelijkheid' intussen duurzaam gewijzigd. Dat zorgt voor spanningen tussen werknemers en uitkerings-trekkers, en tussen generaties. In Frankrijk zou 30% van de pensioenmassa bestaan uit uitkeringen waarvoor geen individuele bijdragen werden betaald¹⁴. Er zouden grenzen zijn aan de intergenerationele solidariteit.

De Franse socioloog Pierre Rosanvallon beschrijft in zijn *La nouvelle question sociale* (1995) nog een andere onheilspellende ontwikkeling: de toenemende individualisering van risico's¹⁵. Vijftig jaar geleden werd de sociale politiek geconcipeerd vanuit abstracte categorieën, op aggregatieniveau. Men vertrok van

¹⁴ Ruellan, R., *Retraites: l'impossible réforme est-elle achevée ?*, in: *Droit Social*, décembre 1993.

¹⁵ Rosanvallon, P., *La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-providence*, Seuil, Paris, 1995.

statistische kengetallen van een populatie. Achter de sluier van onwetendheid (Rawls) werden onpartijdige sociale voorzieningen opgezet. Mensen konden als het ware niet individueel becijferen op welke maatschappelijke positie zij terecht zouden komen. Deze denkbeeldige figuur van vrije en onpartijdige rationele individuen die onderhandelen over de goede inrichting van de samenleving is problematisch geworden. Volgens Rosanvallon geldt die originele positie niet langer. De personalisering van risico's houdt in dat men voortaan veel beter a priori kan bepalen wat iemands kansen zijn. Een klassieke sociale verzekering is niet langer mogelijk als posities van mensen voorbestemd zijn. Rosanvallon vraagt zich af op welk rechtvaardigheidsprincipe de verzorgingsstaat moet steunen wanneer het niet langer mogelijk is om sociale risico's te verzekeren op basis van de wederkerigheidsgedachte. Hij vreest een de-solidariseringsbeweging wanneer risico's veel meer individueel becijferbaar zijn: waarom zou iemand met een kortere levensverwachting nog pensioenbijdragen betalen wanneer hij er (wellicht) toch geen gebruik van kan maken ?

Naast de crisis van het verzekeringsprincipe zijn er ook talrijke nieuwe risico's. Waar je vroeger de maatschappelijke tegenstellingen kon afbakenen tussen min of meer homogene categorieën -zeg maar, tussen arbeid en kapitaal- is er thans veel meer sprake van toenemende intracategoriële ongelijkheden. Mensen bevinden zich niet langer in gelijkaardige duidelijk af te bakenen situaties. De nieuwe ongelijkheden waarover Rosanvallon en Jean-Paul Fitoussi in hun boek *Le nouvel âge des inégalités* (1996) spreken, zijn meervoudig¹⁶. Het repertoire van ongelijkheden die voortvloeien uit een verschillend parcours dat mensen doorlopen, is haast onuitputtelijk. Neem bijvoorbeeld twee identiek getalenteerden die op de arbeidsmarkt komen. De ene persoon komt terecht in een bedrijf dat hem voldoende mogelijkheden kan bieden om door te groeien, carrière te maken, vormingen te volgen, extra-legale voordelen op te bouwen, aanzienlijke status en maatschappelijke positie te verwerven, enz. Die persoon kan het zich na een tijdje veroorloven in een groene zone een villa neer te poten waar hij zich in alle rust kan terugtrekken. Hij neemt bovendien meerdere keren per jaar het vliegtuig voor een zonnige vakantie, spendeert heel wat geld aan kleding en restaurant. Die uitgaven brengt hij onder meer in als 'aftrekbare beroepsuitgaven' op zijn fiscale aangifte. Hij maakt zich (voorlopig) geen zorgen over zijn toekomst. Het leven lacht hem toe. Maar neem nu die andere identiek getalenteerde persoon die terechtkwam in een soortgelijk bedrijf dat in een moordende concurrentiestrijd het onderspit heeft moeten delven en finaal ook overkop is gegaan. Deze persoon heeft helemaal geen vormingskansen gekregen en heeft slechts vakspecifieke kennis verworven waarmee hij niets kan aanvangen op de arbeidsmarkt. Deze persoon is intussen ook al enkele jaartjes ouder geworden (hij is bij voorbeeld een dertiger) en feitelijk al afgeschreven in zijn branche. Die persoon geraakt in een depressie, verliest het vertrouwen en geraakt niet langer aan de bak, tenzij in precaire, tijdelijke betrekkingen die hem noch een duurzaam inkomen, noch status, noch waardering opleveren. Hij is noodgedwongen moeten verhuizen en is ingetrokken in een goedkoper appartement. Dat appartement is gelegen in een wat verwaarloosde lawaaierige buurt. Het nachtleven in de omringende

¹⁶ Fitoussi, J.P., Rosanvallon, P., *Le nouvel âge des inégalités*, Seuil, Paris, 1996.

cafés houdt hem 's nachts wakker. Regelmatig moet hij op raadpleging bij zijn arts. Hij heeft geen wagen meer en met het openbaar vervoer geraakt hij pas na heel wat overstappen en lange wachttijden tussendoor ter plekke. Op één van die dagen weet hij dat hij niet tijdig op de stempelcontrole geraakt. Hij vraagt zijn werkloze onderbuurman om met zijn kaart een stempel af te halen. Een controleur van de RVA -iemand met een vaste en een zekere job- komt daarop uit, maakt een verslag en schorst hem voor 52 weken uit de werkloosheid. Zijn inkomen valt weg, hij komt in de problemen met de gezinsbijslag waarop hij nog aanspraak kon maken voor zijn twee kinderen en kan de extra schooluitgaven bij de start van het nieuwe schooljaar niet langer ophoesten. Dit répertoire van schrijnende ongelijkheden - ook al bevonden beide identiek getalenteerden zich in éénzelfde startpositie- kan oneindig worden uitgebreid.

De vastgestelde reeks van ongelijkheden vergroten dramatisch in perioden van financiële expansie van het kapitalisme.¹⁷ Zo'n periode kenmerkt zich gelijktijdig door enerzijds financiële speculatie en anderzijds door een erosie van de collectieve verzorgingsarrangementen. Keren we terug naar het voorbeeld van de twee identiek getalenteerden. Die ene persoon met een goede monetaire verloning kan voldoende sparen, vergroot zijn vermogen zeer snel door de hoge intrestvoeten. Terzelfder tijd maken deze hoge intrestvoeten het onmogelijk voor de andere persoon om krediet te verkrijgen. Men leent slechts aan rijken omdat de bedragen die de lener moet terugbetalen proportioneel verhogen met een hogere rentevoet. Zij maken het krediet schaars. Hoge rentevoeten sluiten bestaansonzekere huishoudens uit. Daarmee blokkeert men de sociale mobiliteit van deze gezinnen. Het monetair mechanisme (rentevoet) vergroot exponentieel de ongelijkheid tussen de huishoudens.

Waarom is de situatie van de éne zo verschillend van de andere? Heeft dit te maken met afgewogen keuzen die beiden konden maken of heeft men op een gegeven ogenblik geen vat meer op het eigen leven? Hebben de uitgeslotenen nog wel voldoende autonomie om het eigen leven te sturen? Hebben de mensen wel voldoende mogelijkheden om zelf keuzen te maken en kunnen ze die keuzen ook maken? Dat zijn centrale vragen die de beleidsmakers moeten bezighouden. Dat zijn politiekfilosofische vragen over gelijkheid van kansen. Die kansen moeten gelijk zijn, de keuzen uiteraard niet. De mensen kunnen op een geheel verschillende wijze vorm geven aan hun leven. Het beleid moet dus geen omvattende way of life opleggen. Integendeel, sociale politiek zal in de nabije toekomst veel meer oog moeten hebben voor het traject dat mensen hebben afgelegd, voor de mogelijkheden en de belèmmingen die ze ondervinden bij het maken van afgewogen keuzen. De Indiase econoom Amartya Sen spreekt hier over 'gelijkheid van elementaire capaciteiten'.¹⁸

De bovenvermelde analyses van Rosanvallon (en Fitoussi) zijn helder, inspirerend en uitdagend. Samengevat komt het hierop neer. Er zit onmiskenbaar sleet op de organisatieprincipes van de westerse verzorgingsstaten : het verzekeringsprincipe werkt niet goed meer. Solidariteit werd enkel gedacht op de arbeidsmarkt. Dat werkt

.....
¹⁷ Arrighi, G., *The Long Twentieth Century. Money, Power and the Origins of Our Times*, Verso, London, 1994: 3-12.

goed zolang er een evenwicht is tussen bijdragebetalers en uitkeringstrekkers, en de bijdragebetalers hun welbegrepen belang kunnen inroepen om solidair in dat stelsel te blijven. Dat heet dan abstracte solidariteit. Thans moeten we vaststellen dat de productie van die 'kille' solidariteit veel moeilijker is geworden. Er is de toenemende verkrumming van de loonarbeid¹⁹. Het aantal kernwerknemers in goede banen slinkt. Het aantal mensen aan de rand of zelfs buiten het arbeidsbestel neemt met rasse schreden toe. Vele mensen zijn volledig afhankelijk van uitkeringen van de sociale zekerheid. Het lijkt wel of sociale transfers nog slechts in één richting gaan. Dat zorgt voor gemor bij zelfgenoegzame elites die denken te ontsnappen aan de spiraal van werkloosheid en armoede en uit het systeem willen stappen. Dat is de vrees van Rosanvallon : risico's zijn niet langer tijdelijke 'accidenten' die een relatief homogene groep kunnen treffen. Risico's zijn veel meer individualiseerbaar dan voorheen. Dat ondermijnt die 'kille solidariteit'.

Maar het alternatief van Rosanvallon oogt weinig fraai. Kortgezegd luidt zijn visie als volgt. Op de klassieke arbeidsmarkt (in de economische sfeer) heerst de logica van de efficiëntie. Die staat buiten kijf. Althans binnen die sfeer. Daarbuiten -binnen de sociale of de maatschappelijke sfeer- gelden andere logica's. Daar kunnen waarden zoals solidariteit worden gecultiveerd. Nu komt het erop aan -zo stelt Rosanvallon- dat degenen die uit die op efficiëntie gerichte arbeidsmarkt worden gestoten, worden opgevangen in een soort grijze zone, tussen markt en staat²⁰. Die opvang gebeurt niet op vrijwillige basis. Neen, ze is min of meer verplicht. Elke uitkeringstrekker wordt min of meer verplicht een sociaal contract te sluiten, waarbij hij zich, in ruil voor de uitkering, actief inschakelt in sociaal nuttige activiteiten. Dat contract creëert een band met de gemeenschap en bakent de wederzijdse verantwoordelijkheden af. Je kan dat voorstel vergelijken met het huidige PWA-stelsel, waarbij langdurig werklozen een verhoogde uitkering krijgen wanneer ze zich vrijwillig inschakelen in activiteiten van sociale dienstverlening (de zgn klusjesdiensten). Rosanvallon zit op dezelfde lijn. Hij ziet de verzorgingsstaat in hoofdzaak als een passieve uitkeringsmachine die het gevaar in zich draagt de sociale uitsluiting te vergoeden en dus te bestendigen. Hij wil een activerend arbeidsmarktbeleid. Het probleem is echter dat de zogenaamde vrijwillige keuze al snel overgaat in verplichting. Wil je een uitkering, dan moet je je schikken naar de bevindingen van bureaucraten die voor jou wel even gaan bepalen wat sociaal nuttige activiteiten zijn. Het is opmerkelijk hoe sociaal-democraten²¹ (w.o. Rosanvallon) op dat terrein als het ware één front

¹⁸ Sen, A., Welzijn, vrijheid en maatschappelijke keuze. Opstellen over de politieke economie van het pluralisme. (Opstellen gekozen door Jos de Beus), Van Gennep, Amsterdam, 1995.

¹⁹ De term werd ontleend van de Franse socioloog Robert Castel. Hij spreekt over 'l'effritement de la condition salariale'. Zie: Castel, R., Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat, Fayard, Paris, 1995.

²⁰ Het is opmerkelijk hoe de protagonisten voor de uitbouw van een derde sector of een quaternaire sector in de meeste gevallen slechts voorbeelden geven van uitgeslotenen die niet meer aan de bak geraken op een klassieke arbeidsmarkt. (zie o.m. Rifkin, J. The End of Work, The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era, G.P. Putnam's Sons, New York, 1995) De uitbouw van zo'n derde sector tussen staat en markt zou aan aantrekkingskracht winnen als er ook grote groepen hooggeschoolden aan hun trekken komen. De Franse filosoof Jean Marc Ferry zit o.i. op dat spoor. (vgl. Ferry, J.M., Revenu de citoyenneté, droit au travail, intégration sociale, in: La Revue du M.A.U.S.S., Vers un revenu minimum inconditionnel ?, La Découverte, Paris, (1996)7: 115-134.

²¹ Hans Bonte, volksvertegenwoordiger voor de SP, formuleert het als volgt : 'Uit de ervaring met de sociale werkplaatsen en andere alternatieve tewerkstellingsvormen is gebleken dat voor de moeilijke doelgroep van de langdurig en laaggeschoolde werklozen een zekere mate van disciplinerende conditio sine qua non is voor een geslaagde reïntegratie. Wie dus blijft vinden dat ook deze mensen recht hebben op volwaardig werk, zal meer dan vandag moeten investeren in sociale werkplaatsen, sociale economie en tewerkstellingsprogramma's. Ook al gaat daar een zekere stigmatisering mee gepaard.' (Bonte, H., De voorbestemde werkloze. Bedenkingen bij het onderzoek 'Werkloosheid ... wordt vervolgd', in: Samenleving en Politiek, 2(1995)7: 11-15.)

vormen met de rechts-conservatieve aanhangers van stigmatiserende workfare-voorstellen²². Dat is jammer, want Rosanvallon heeft bijzonder inspirerende artikelen geschreven over zelfbeschikking van mensen²³. De bevordering van autonomie van mensen kan een belangrijke richtsnoer zijn, wanneer onze vermoeide verzorgingsstaten naar het volgende millennium in een nieuw kleedje moeten worden gestoken. De Britse socioloog Anthony Giddens geeft hiertoe enkele aantrekkelijke -zij het abstracte- oriëntaties.

Andere kaders²⁴

Giddens maakt in *Beyond Left and Right* (1994) op het eerste gezicht een gelijklopende analyse van de crisis van de verzorgingsstaat²⁵. Hij ziet drie belangrijke structurele kenmerken in ons sociaal model.

Ten eerste gaat men er in dat model vanuit dat nagenoeg alle loontrekkenden normaal gesproken een baan hebben, voornamelijk dan nog in de industrie. Ten tweede steunt dat model voor zijn sociale zekerheid op de algehele solidariteit binnen de natiestaat. Ten derde acht het een aantal sociale risico's beheersbaar²⁶, wat echter een heus management veronderstelt van mensen en dingen door middel van een uitgebreide administratie, ingewikkelde regels en politieke maatregelen.

Anders gezegd, de sociale zekerheid in West-Europa is gebaseerd op de overtuiging dat samenleving en economie in veel opzichten maakbaar zijn. Dat die drie kern-elementen harmonisch in elkaar pasten, kwam door het feit dat we pas een tweede wereldoorlog achter de rug hadden. In een periode van crisis slagen uiteenlopende ideologische en filosofische stromingen er blijkbaar veel beter in om een 'sociaal pact' te sluiten.²⁷

Volgens Giddens dateert die 'drie-eenheid' uit een periode waarin nog niemand zich vragen stelde over de gender-identiteit, het man-vrouwrolpatroon dus. Een gezin was in bijna ieders opvatting gebaseerd op de mannelijke kostwinner. Nog veel minder uiteraard werd er nagedacht over zoiets als 'niet-betaalde arbeid', huishoudelijk werk bijvoorbeeld. Er was het 'ideaal' van de voltijdse, stabiele betrekking voor iedereen. Dat kon maar als de natiestaat de massaproductie reguleerde en er een compromis bestond tussen arbeid en kapitaal. Dat compromis was bovendien gender-selectief : de onbetaalde zorgarbeid van vrouwen was noodzakelijk voor het functioneren van mannen in de loonarbeid.

22 zie o.m. Mead, L., *Beyond Entitlement. The Social Obligation of Citizenship*, Free Press, New York, 1986. Voor een kritische beschouwing Standing, G., *The road to workfare. Alternative to welfare or threat to occupation ?*, in: *International Labour Review*, 129 (1990) 6: 677-691

23 Zie o.m.: Rosanvallon, P., *The Decline of Social Visibility*, in: Keane, J. (ed.), *Civil Society and the State*. New European Perspectives, Verso, London, 1988.

24 Deze en de volgende paragrafen werden ontleend aan : (Diels, D., 1996, meer bepaald Hoofdstuk 5: Nieuwe en oude denkkaders)

25 Giddens, A., *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge, 1994.

26 Giddens schrijft: "The rise of the concept of social insurance reflected not so much novel perceptions of social injustice as the ascendancy of the idea that social and economic life can be humanly controlled." (Giddens, A., 1994: 137)

27 Lord Beveridge schreef in *Social Insurance and Allied Services* (1942): "The prevention of want and the diminution and relief of disease - the special aim of the social services - are in fact a common interest to all citizens. It may be possible to secure a keener realisation of that fact in war than it is in peace, because war breeds national unity and readiness to sacrifice personal interests to the common cause .." (gecit. in Giddens, 1994:138)

Processen van zowel globalisering als individualisering hebben die basis van de westerse verzorgingsstaten intussen zwaar aangetast²⁸. Giddens geeft daar vier verklaringen voor. In de eerste plaats volstaat de klasse waartoe je behoort niet meer om je identiteit te bepalen. We beschikken tegenwoordig over tal van nieuwe mogelijkheden om vorm en richting te geven aan onze eigen levensloop. Ten tweede hangt wie we zijn, anders gezegd onze identiteit, ook niet alleen meer af van onze plaats in het productieproces: of we nu bediende zijn bij een verzekeringsmaatschappij of arbeider in een bedrijf, zelfstandige, kaderlid of wat dan ook, onze life-styles verschillen veel minder van elkaar dan vroeger. We proberen eerder via ons consumptiepatroon te laten zien wie we zijn. Bij nader toezien zien we dat bij zo'n lifestyle sociale distinctiemechanismen nog steeds een grote rol blijven spelen. Ten derde zijn gender-verschillen op het werk of in het huishouden ook niet meer volledig bepaald door klasseverschillen. In de vierde plaats blijkt dat de verzorgingsstaat er niet in geslaagd is om de economische ongelijkheid fundamenteel op te heffen. De armen zijn er misschien relatief op vooruit gegaan, maar dit is volgens Giddens te danken aan de algemene welvaartsstijging. De bestrijding van de armoede is niet de eerste doelstelling van de sociale verzekeringsstelsels geweest. De uitbreiding van de sociale zekerheid tot de hele bevolking maakte vooral de middengroepen bestaanszeker.

Een alternatieve ontwikkeling

Giddens pleit voor een alternatieve ontwikkeling. Het naoorlogse model, zo stelt hij, ging uit van uiterlijk waarneembare risico's (external risks). Deze konden aan de hand van statistische kengetallen perfect worden beschreven en daardoor ook worden vergoed. Pas wanneer iemand er het slachtoffer van werd, trad het systeem in werking. Volgens Giddens is de aard van de risico's de afgelopen decennia grondig gewijzigd²⁹. Hij geeft een ruimere analyse dan Rosanvallon. Aan de ene kant is er het besef dat talrijke risico's slechts in een globaal kader kunnen worden opgelost. Denk bijvoorbeeld maar aan Tsjernobyl. De risico's moeten dan ook bij de wortel worden aangepakt. Preventief. Niet op het moment dat we er het slachtoffer van worden. Aan de andere kant zijn er de talrijke wijzigingen in ons persoonlijke leven. Giddens spreekt over 'institutionele reflexiviteit'³⁰. Hij bedoelt daarmee dat wij op een andere manier over onze samenlevingsvormen zijn beginnen te denken. Navenant zijn we ook anders gaan handelen. We bevrijden ons stilaan van een aantal traditionele opvattingen, rond gezin, arbeidsverhoudingen of gezag bijvoorbeeld. Hij noemt dat reflexief, omdat individuen meer dan ooit 'gedwongen' worden

28 Die processen komen uitvoerig aan bod in: (Diels, D., *Ondergesneeuwde sporen* (met name in Hoofdstuk 1. Ontwikkelingen in economie en cultuur)

29 Giddens spreekt over 'manufactured uncertainty'. In het tijdperk van de external risks ging men nog uit van de verlichtingsidee dat meer kennis over de samenleving de wereld ook meer beheersbaar zou maken. Thans moeten we vaststellen dat meer (verbrokkelde) kennis ook geen zekerheden meer biedt. Dagdagelijks worden wij geconfronteerd met onbewuste en onbedoelde gevolgen van het menselijk handelen. Geen enkele expert kan die handelingen nog beheersen en controleren. Kenmerkend voor de huidige tijd zijn de nieuwe vormen van 'uncalculability'. (zie o.m. Beck, U., Giddens, A., Lash, S., *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge, 1994.)

30 De term 'institutionele reflexiviteit' komt uitvoerig aan bod in: Giddens, A., *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Polity Press, 1992 en in: Giddens, A., *Living in a Post-Traditional Society*, in: Beck, U., Giddens, A., Lash, S., 1994: 56-109.

om zelf keuzen te maken, wat hen ook verplicht om er over na te denken en ze te verantwoorden. Die reflexiviteit is echter ook institutioneel omdat het individu, als product van de moderniteit, handelt binnen het kader van de verschillende instituties; anders gezegd de instellingen van zijn samenleving. Giddens spreekt over de reflexieve orde. Hij ziet daarin veel meer mogelijkheden voor individuen om echt hun eigen leven te maken. Binnen de alledaagse leefwereld bezitten de mensen meer keuzevrijheid dan voorheen inzake waarden, overtuigingen of met betrekking tot gedragingen zoals seksualiteit, zich kleden, zich ontspannen, eten, enz.

Toch is niet alles koek en ei. Giddens stelt dat die vorming van een 'self', van die eigen persoonlijkheid een reuzegroot probleem is geworden. Gezien de talloze mogelijkheden, die - in theorie toch - voor ons open liggen, weten we heel dikwijls niet goed meer wat voor een soort identiteit we onszelf willen bezorgen. Daarom gelooft Giddens ook dat vooral de zelfhulpgroepen en andere vormen van 'self-understanding' almaar belangrijker zullen worden. In die omstandigheden kan een alwetende 'Big Brother' die er maar één mening op nahoudt, de sociale voorzieningen niet zomaar van bovenuit aan iedereen opleggen.

Een alternatieve ontwikkeling zou volgens Giddens moeten uitgaan van vier kenmerken. Ten eerste moet men de bewust gekozen engagementen - reflexieve engagementen - die mensen aangaan in sociale bewegingen en zelf-hulpgroepen, aanmoedigen. Op de tweede plaats moet de zorg voor het behoud van de natuur er de mens, bijvoorbeeld de plaatselijke culturen, een doordacht antwoord vormen op de vernielzucht van de moderniteit. Radicale politiek gaat hier gepaard met 'filosofisch conservatisme'. We moeten ons ten derde buigen over de wijze waarop mensen in lokale gemeenschappen - ook die van armen, daklozen, enz. - aan hun leven zelfstandig vorm trachten te geven. Lokale solidariteits- en ondersteuningsnetwerken moeten daarom worden bevorderd. Ten vierde moeten de mensen worden aangemoedigd om zelf eigen keuzen te maken: hoe ze in hun leven voorzien, welk werk ze wensen, welke eigen vormen van gezondheidszorg ze willen ontwikkelen, enz. Giddens spreekt over a post-scarcity society³¹: de samenleving van na de schaarste.

Bij de herinrichting van de verzorgingsstaat moet men volgens Giddens rekening houden met de karakteristieken en de verscheidenheid van de reflexieve orde. Hij breekt een lans om de informele economie van de 'uitgeslotenen' meer naar waarde te schatten. In die informele economie komen bij sommige mensen vaardigheden aan bod die hen in staat stellen te voorzien in een aantal noden van de eigen plaatselijke gemeenschap. Waar dat gebeurt moet er alle aandacht aan worden besteed. Het gaat niet om echt alternatieve economische activiteiten, maar om 'an alternative to development'. Giddens bedoelt daarmee een alternatief voor de opvatting dat welvaart uitsluitend materieel moet zijn en dat het productivisme - namelijk steeds maar meer produceren - onvermijdelijk is. Giddens wil beyond compulsiveness gaan en alle onbevraagde vanzelfsprekendheden en

.....
³¹ Giddens schrijft: "The idea of a post-scarcity system can no longer mean, as some interpreters of Marx have supposed, a society in which scarcity has been eliminated by endless abundance (...). A post-scarcity order would rather be one in which the drive to continuous accumulation has become weakened or dissolved." (Giddens, A., 1994: 195)

dwangmatigheden kritisch doorlichten. Die aanpak raakt de moderne instituties recht in het hart. Rolverdelingen tussen man en vrouw, de verenging van het arbeidsbegrip tot betaalde arbeid, de vroegtijdige afschrijving van ouderen en de verheerlijking van het 'traditionele' gezin, (allemaal kenmerken waarop de naoorlogse verzorgingsstaten werden gebouwd) worden in onze post-traditionele samenleving³² opnieuw het voorwerp van discussie.

De zgn. welfare dependency - de totale afhankelijkheid van de voorzieningen van de welvaartsstaat - doet zich volgens Giddens minder voor bij een onderklasse. Het zijn veeleer de 'ouderen' die hun vrijheid verloren hebben. Van langsom worden ze vroeger uit de arbeidsmarkt gestoten. Aan oud worden is geen status van respect en waardering meer verbonden. Integendeel. Onze samenleving kan de ouderen niet langer gebruiken. Althans voor betaalde arbeid. Onze samenleving is nog teveel gebaseerd op mensen met een lineair levensplan. Doordat ons leven volgens één rechte, uitgestippelde lijn verloopt, beschikken we over te weinig ruimte voor twijfel, experiment of omwegen om eens iets anders te proberen. Of anders gezegd, de sociale politiek heeft meerdere vrijheidsgraden nodig die rekening houden met het individuele parcours. Daarom is een 'tweede-kans-politiek' noodzakelijk. Die moet verankerde opvattingen inzake ouderdom, geslachtsrolpatronen en werk ter discussie stellen.

Meer levenskansen

De verzorgingsstaat kan volgens Giddens niet overleven in zijn naoorlogse vorm. Hij moet worden aangepast aan de nabije utopie van de post-scarcity-samenleving. Het heersende productivisme moet ter discussie worden gesteld. Een samenleving die afstand neemt van haar tradities zet alle vanzelfsprekendheden op de helling, onder meer het feit dat we allemaal verplicht zijn klassieke arbeid te verrichten. In een productivistisch model, zo stelt Giddens, heeft men het begrip werken herleid tot formele arbeid. Daardoor heeft de arbeid alle banden verloren met de andere levenssferen. Dat is niet altijd zo geweest, en het hoeft ook niet zo te blijven. Het hebben van een baan op de formele arbeidsmarkt is een verslaving geworden die geen andere logica kent dan zichzelf: arbeid omwille van de arbeid.

Giddens is zich goed bewust van het dominante arbeidsethos, maar ziet tegelijk tegenbewegingen. De tijd die men besteedt aan betaalde arbeid wordt steeds korter. In het licht van deeltijdse banen, uitzendarbeid en andere kortstondige formules verliest het begrip volledige werkgelegenheid heel veel van zijn betekenis. Natuurlijk zijn in de post-scarcity-maatschappij productiviteitswinst en welvaartsstijging wenselijk. Dwangmatig productivisme en banen creëren louter omwille van de banen, zijn daarentegen verwerpelijk. Daarom is het volgens Giddens zo belangrijk om alternatieve en informele economische activiteiten grondig te bestuderen. On-

.....

³² Giddens spreekt over de 'posttraditionele orde'. Daarmee geeft hij aan dat tradities kunnen blijven voortbestaan 'in so far they are made available to discursive justification and are prepared to enter into open dialogue not only with other traditions but with alternative modes of doing things.' (in: Beck, U., Giddens, A., Lash, S., 1994: 105) De posttraditionele orde staat haaks op fundamentalistische (lees: niet-discursieve) verdediging van tradities.

.....

derzoek geeft immers aan dat heel wat mensen zingeving zoeken in hun directe omgeving. Daar gaan de mensen vlotter met elkaar om en daar kun je nog uitleggen wat je bedoelt, kortom daar is meer ruimte voor sociale interactie en communicatief handelen. Veel mensen willen geen passieve afhankelijkheid meer. Ze experimenteren met tijd, geld en arbeid. Ze ontwikkelen daarmee eigen vormen van zelfwaardering. Giddens wil dat de mensen zelf kunnen nadenken over dit ruimere begrip van arbeid. De vrijwillige in- en uitrede op de arbeidsmarkt zou volgens hem op alle leeftijden moeten kunnen. We moeten ons dan wel een ruimere opvatting over arbeid eigen maken.

Wat arbeid is, bepalen we zelf door wat we ervaren. Onze opvatting over arbeid hangt af van hoe we onze eigen identiteit willen opbouwen. Wanneer arbeid ruim wordt gedacht en ook zo wordt geïnstitutionaliseerd, is er niet langer sprake van een 'ouderengetto'. De mensen moeten werk kunnen doen dat hun voldoening geeft. In die ruime visie verliezen termen zoals pensionering of werkloosheid haast elke betekenis. Werkloos-zijn wijst op de behoefte aan een betaalde job op de heteronome arbeidsmarkt, het soort arbeid dus waar je geen baas bent over jezelf. In een productivistisch systeem is de sociale politiek er enkel op gericht om werklozen een heteronome, betaalde baan te geven. Giddens wil een samenleving die meer begaan is met productiviteit dan met productivisme. Hij bedoelt dat zo'n samenleving wel zo efficiënt mogelijk wil produceren, want daar spaar je juist vooral heteronome arbeid mee uit. Ze streeft echter uitdrukkelijk niet naar 'productie omwille van de productie'. In een dergelijke samenleving houdt een 'tweede-kansen-politiek' in dat mensen zelf hun keuzen kunnen maken.

Een sociale politiek moet volgens Giddens in de eerste plaats oog hebben voor netwerken waarin individuen met anderen 'interageren'. In deze sferen van 'management of identity' - je identiteit als het ware in eigen beheer vormen - kan zelf-respect worden opgebouwd. Het Goede Leven heeft te maken met zekerheid, vrijheid en erkenning. Dat staat haaks op de tegenwoordige demoralisering, de apathie en de verslaving.

Volgens Giddens moet een ander sociaal beleid het mogelijk maken dat de mensen hun eigen levensdoelen kiezen. Dat veronderstelt individuen die bekwaam zijn om bedreigingen om te zetten in uitdagingen, om de wa(a)norde in ons sociaal systeem positief aan te wenden voor vrijheid en erkenning, om de vastgeroeste opvattingen over arbeid, gender, tijd en welvaart te herzien. De staat moet daarbij een politiek van 'Positive Welfare' voeren. Hij moet dan ook zorgen voor minder afhankelijkheid van een heteronoom economisch systeem, van een systeem dus waarin we onderworpen zijn aan mensen, instellingen, regels die andere doelen dan de onze nastreven. Die staat moet de bureaucratie aan banden leggen. Mensen die zich vrijwillig engageren in lokale, maar ook transnationale netwerken moeten worden aangemoedigd.

Levenspolitiek

Giddens hecht veel belang aan het persoonlijke zelfbestuur van de mensen. Hij maakt in dit verband een belangrijk onderscheid tussen emancipatiepolitiek en levens-

politiek³³. Emancipatiepolitiek verwijst naar de bevrijding van mensen uit knellende tradities en ongelijke posities. De strijd van onder meer de arbeidersbeweging tegen uitbuiting, ongelijkheid en onderdrukking is het typevoorbeeld van emancipatiepolitiek. Het is de politiek van levenskansen. Levenspolitiek is volgens Giddens een noodzakelijk verlengstuk van emancipatiepolitiek. Het houdt zich vooral bezig met het veranderingspotentieel van keuzevrijheid en macht. Het is de politiek van 'life style' en zelf-identiteit: individuen moeten voortdurend werken aan de eigen identiteit; het eigen levensverhaal is nooit af. Dat zorgt voor onzekerheden, maar het opent ook nieuwe mogelijkheden. Levenspolitiek stelt kwaliteitseisen en onderzoekt in hoeverre mensen ook daadwerkelijk keuzen kunnen maken die het eigen leven richting geven. Belangrijke levenspolitieke strijdpunten zijn onder meer de menselijke verantwoordelijkheid voor de natuur en de medemens, het onder controle houden van de techniek en het systematisch bevragen van structuren en regeltjes die de autonomie van de mensen belemmeren.³⁴ Giddens pleit voor een life-style pact³⁵. Het cybernetische model van sociale regulering is dood. De klemtoon ligt op reflexiviteit, autonomie en dialoog. De vraag luidt of die levenspolitieke oriëntaties de politieke agenda kunnen halen.

.....

³³ Giddens, A., *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1990: 154-158.

³⁴ De overgang van emancipatiepolitiek naar levenspolitiek is m.i. verwant met de overgang die Ronald Inglehart heeft beschreven van materialisme naar postmaterialisme. (Inglehart, R., *The Silent Revolution*, Princeton UP, Princeton, 1977; en *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton UP, Princeton, 1990).

³⁵ Life-style is een fundamenteel kenmerk van de posttraditionele samenleving die ons als het ware dwingt om zelf actieve keuzen te maken. Elke dag.

Dirk Diels studeerde politieke en sociale wetenschappen aan de Universitaire Instelling Antwerpen. Hij publiceerde in diverse tijdschriften over sociaal beleid, arbeidsverhoudingen, politieke filosofie en over de grondslagen van het kunst- en cultuurbeleid. Samensteller van het boek *Schoonheid, Smaak en Welbehagen. Over kunst en culturele politiek* (Dedalus, 1992) en samen met Els Baeten, van *Het gemurmel van de muze. Over kunst en werkelijkheid* (Hadewijch, 1993).

Luc Peeters studeerde economie aan de Universitaire Instelling Antwerpen en is actief bij Actie Strohalm.